

علل و چرایی حضور خودخوانده ترکیه در عملیات بازپس گیری موصل / برسام محمدی

دولت ترکیه به واسطه حضور بدون دعوت و خودخوانده خود در عملیات بازپس گیری موصل که موجب افزایش تنش های بین بغداد آنکارا نیز شده است، در صدد آن است تا ولو با پرداخت هزینه های سیاسی، نظامی و حتی به بهای نقض قواعد و مقررات حقوق بین الملل، برنامه های زیاده خواهانه ای که حتی پیش از ظهور داعش در خصوص موصل داشت را از سر گیرد.

مقدمه

بامداد روز دوشنبه 26 مهر عملیات آزادسازی موصل که به مراتب دشوارتر و پیچیده تر از آزادسازی فلوجه و الرمادی است، با فرمان نخست وزیر عراق آغاز شد. این عملیات با مشارکت بیش از 30 هزار نیروی امنیتی عراق و نیروهای داوطلب مردمی، محلی و نیروهای پیشمرگه اقلیم کردستان و حمایت هوایی ائتلاف بین المللی ضد داعش شروع شده است. موصل مرکز استان نینوا که از آن با عنوان «رگه حیاتی و استراتژیکی داعش» نام برده می شود، دومین شهر بزرگ عراق بعد از بغداد می باشد که در جریان پیشروی های عمده داعش، در تابستان 2014 به تصرف عناصر این گروه تروریستی در آمد و از آن زمان تاکنون به عنوان مرکز اصلی حضور تکفیری ها در عراق به شمار می رود. موصل که برای تمامی طرف های داخلی، منطقه ای و بین المللی درگیر در بحران عراق از اهمیت مضاعفی برخوردار است، با توجه به اینکه حلقه ارتباطی میان سوریه و عراق در زمینه جابجایی نیروهای نظامی داعش است، «پاشنه آشیل داعش در عراق» می باشد که در صورت آزادسازی آن از دست عناصر گروه تروریستی داعش، می تواند آغازی بر پایان داعش در عراق تلقی شود. همچنان که اشاره شد، عملیات آزادسازی موصل به عنوان مهمترین پایگاه داعش در عراق برای قدرت های منطقه ای و بین المللی از اهمیت ویژه ای برخوردار است و همگی تلاش دارند تا در این عملیات ایفای نقش کنند.

حضور بی دعوت آنکارا در عملیات آزادسازی موصل

دولت ترکیه یکی از این بازیگران منطقه ای است که با وجود مخالفت سرسختانه مقامات و سیاستمداران عراقی مبنی بر عدم مشارکت این کشور در عملیات بازپس گیری موصل، با زیر پا گذاشتن تمامی قوانین بین المللی و حسن همجواری، با به پرواز در آوردن جنگنده های خود به این عملیات پیوسته و به بمباران مواضع داعش در این شهر مبادرت می کند. چنانکه صبح روز سه شنبه و در دومین روز آغاز عملیات آزادسازی موصل، نخست وزیر ترکیه با تأکید بر اینکه «ترکیه از این عملیات نظامی قابل حذف نیست و کشورش برای مشارکت در عملیات نظامی علیه داعش در موصل به اجازه هیچ طرفی نیاز ندارد»، اعلام کرد: «هواییمایهای جنگنده کشورش نیز به عملیات هوایی علیه داعش برای بازپس گیری

موصل پیوستند». بن بیلدیریم همچنین گفت: «این حضور به این معناست که کسانی که می گویند ترکیه نباید در عملیات موصل مشارکت کند، جواب خود را گرفته اند».

علاوه بر این، نعمان قورلتولموش دستیار نخست وزیر ترکیه نیز 36 ساعت پس از آغاز عملیات، در یک گفتگوی زنده تلویزیونی، با یادآوری ارتباط تاریخی موصل با ترکیه و اشاره به این نکته که «ما مجبور هستیم با سرنوشت موصل در ارتباط باشیم»، گفت: «نقشه بزرگ مشخص است. تلاش دارند "سایکس پیکو" دوم را بازی کنند. می خواهند افکار و قلب

های ملت هایی را از هم جدا کنند که صد سال قبل میان آنها مرز کشیده شد. ترکیه نیز تلاش می کند مانع از این شود. مساله اصلی این است».

در همین پیوند است که رجب طیب اردوغان رئیس جمهوری ترکیه نیز روز سه شنبه 27 مهر طی سخنانی با تأکید بر حضور کشورش در عملیات نظامی موصل، تأکید کرد که ترکیه بر اساس میثاق ملی و با توجه به منافع ملی خود در این عملیات حضور دارد. این در حالی است که چند روز مانده به آغاز عملیات نظامی در موصل اردوغان ضمن اشاره به اظهارات حیدر العبادی نخست وزیر عراق مبنی بر رد مشارکت نظامی ترکیه در عملیات موصل گفته بود: «آقای نخست وزیر عراق جایگاه خود را بشناسید، اعتراض شما اهمیتی ندارد. نیروهای مسلح ترکیه از نخست وزیر عراق دستور نمی گیرند و ترکیه کاری را که لازم باشد در موصل انجام می دهد».

علل و چرایی؟

حضور ترکیه در عملیات پاکسازی موصل که بدون مجوز دولت عراق و به صورت خودسرانه صورت می گیرد، یکی از موضوعات مهمی است که بیش از پیش به تنش های موجود بین ترکیه و عراق که در ماه های گذشته رو به افزایش بوده است، دامن خواهد زد. باید توجه کرد که دولت ترکیه عملیات موصل را که با هدف آزادسازی این منطقه راهبردی از چنگال داعش آغاز شده است را فرصت مغتنمی برای خود می شمارد تا از طریق این عملیات و نتایج احتمالی که در زمینه آزادسازی موصل حاصل خواهد شد، بتواند کفه ترازو معادلاتی در عراق و منطقه را به نفع خود سنگین نماید. مناطق شمالی عراق و مناطقی مانند موصل و کرکوک، علیرغم ادعای تاریخی ترکیه بر آن ها، حوزه امنیتی و عمق استراتژیکی آنکارا محسوب می شوند که این کشور که خود را بازیگری قدرتمند در معادلات منطقه ای می داند، نمی تواند از تحولات تأثیر گذاری مانند آزادی موصل که بر آینده روند سیاسی و حتی اجتماعی عراق در ابعاد مختلف میدانی، سیاسی، امنیتی و توزیع قدرت و به طور مستقیم تأثیر گذار است، بی تفاوت باشد.

همانطور که در اظهارات مقامات ترک دیده می شود، آنکارا خود را بازیگری غیرقابل حذف از عملیات نظامی در موصل می داند. ترکیه پیشاپیش همه هزینه ها را متحمل شده و به صورت خودخواسته و بی آنکه دولت عراق خواسته باشد با به پرواز در آوردن جنگنده های خود و بمباران مواضع داعش به طور علنی وارد عملیات موصل شده است. اما آنچه که دولت مردان ترکیه را به این تصمیم رسانده که با زیر پا گذاشتن تمام قواعد و مقررات بین المللی و حسن همجواری و بدون اجازه دولت مرکزی عراق وارد عملیات نظامی موصل شود را باید زمینه ها و ادعاهای ارضی، همچنین نگرانی های ژئوپولیتیکی، ژئواستراتژیکی و تا حدودی ژئواکونومیکی جستجو کرد؛ موضوعاتی که بیش از پیش موصل و معادلات مربوط به این منطقه و هر آنچه که در آنجا می گذرد، را برای آنکارا حائز اهمیت و راهبردی نموده است. اما متغیرهایی که با تکیه بر آن ها می شود زمینه های حضور ترکیه در عملیات موصل را مورد شناسایی قرار داد به شرح زیر می توان برشمرد:

الف) ادعای تاریخی و ارضی

چشم طمع تاریخی ترکیه به شهر موصل بر کسی پوشیده نیست. چرا که حدود 500 سال از امپراتوری عثمانی، موصل با جمعیت عمدتاً سنی، بخشی از قلمرو طبیعی تحت نفوذ این امپراتوری در خاورمیانه بوده است. نخستین بار در سال 1926 بود که مقامات ترکیه به صورت رسمی و آشکارا نسبت به شمال عراق ادعای ارضی کردند. در طول این سال ها، ترکیه به طور محرمانه و غیرمستقیم فکر دست اندازی به شمال عراق را در سر پروراند است. در این زمینه می توان به تلاش های ترکیه برای تصرف شمال عراق در سال های مختلف اشاره کرد. حتی گاهی طرح های بسیار محرمانه برای تجزیه و تصرف شمال عراق مانند طرح کنابن در سال 1958 و طرح لوپس در 1977 با مشارکت ترکیه، آمریکا و در مواردی رژیم صهیونیستی تهیه شده بود. در همین خصوص سلیمان دمیرل یکی از روسای جمهور اسبق ترکیه گفته بود که کشورش در معاهده لوزان حاضر نشده است موصل را به عراق واگذار کند. موضوعی که طی روزهای اخیر مجدداً با زبانی دیگر توسط نعمان قورلتولموش دستیار نخست وزیر ترکیه بیان شد. وی در این زمینه بیان داشت: «برخی ها از اینکه ترکیه قدرتمند در منطقه و در موصل که یکی از شهرهای کلیدی منطقه است، تعیین کننده باشد، ناراحتند. همه دنیا می داند که ما به سرزمین هیچ کس چشم داشتی نداریم. اما، بخاطر مسایل تاریخی، ما با آنجا ارتباط داریم. بخاطر یک «لوزان» دیگر، ارتباط داریم. خویشاوندان و دوستان و برادران ما در آنجا هستند. ما مجبور به این هستیم که با سرنوشت آنجا در ارتباط باشیم».

اصل ماجرا به این باز می‌گردد که پس از پایان جنگ جهانی دوم و برگزاری معاهدات متعدد صلح، ترکیه استدلال می‌کرد که انگلستان موصل را پس از اعلام آتش‌بس در نوامبر 1918 به اشغال در آورده است و بنابراین نسبت به آن نمی‌تواند حقی داشته باشد. انگلیس اگرچه پاسخی در مقابل این ادعا نداشت اما با تأکید بر روابط اقتصادی بیشتر موصل با بغداد و سوریه و همچنین عدم تمایل مردم این منطقه به الحاق به ترکیه، توانست مساله موصل را در معاهده لوزان به نفع خود تمام کند و این منطقه را ذیل وجود یک دولت عراقی، تحت قیمومیت خود قرار دهد. ترکیه سرانجام شرایط موجود را پذیرفت و در 5 ژوئن 1926 قراردادی بین عراق، ترکیه و انگلیس منعقد شد که مساله موصل را فیصله بخشید. به موجب این قرارداد، دولت ترکیه با خط بروکسل به‌عنوان مرز بین ترکیه و عراق موافقت کرد. اکنون نیز اگرچه دولت ترکیه به صورت رسمی و اعلانی، موضعی در خصوص حاکمیت آنکارا بر موصل اتخاذ نکرده اما برخی معتقدند ریشه حساسیت کنونی ترکیه نسبت به موصل، به همان ادعاهای سابق باز می‌گردد.

ب) نگاه ژئوپولیتیکی
متغیر بعدی که موجب حساسیت فزاینده موصل برای ترکیه شده است، مربوط به نگرانی‌هایی است که آنکارا از نقطه نظر ژئوپولیتیکی در این منطقه دارد. آنکارا که اکنون به سختی در حال تماشای حضور شبه‌نظامیان و برخی گروه‌های دیگر شیعه در عملیات آزادسازی موصل است، تأکید دارد که باید ترکیب موصل با اکثریت مسلمان سنی حذف شود. آپکان اردمیر نماینده سابق پارلمان ترکیه که اکنون در واشنگتن مستقر است، در این زمینه گفته است: «اردوغان درباره ترکیب آینده قومی و فرقه‌ای موصل و اطراف آن نگران است و می‌خواهد مطمئن شود، کردها و شیعیان دست بالا را نخواهند داشت». یکی از اهداف عمده آنکارا از حضور خودخوانده در عملیات نظامی برای بازپس‌گیری موصل از بین بردن عناصر حزب کارگران کردستان (شاخه ترکیه) در منطقه سنجار و باقی ماندن در نزدیکی تلعفر است. چرا که در این صورت این کشور می‌تواند به اهالی سنی ترکمان کمک رسانده و سد محکمی جلوی ارتباط حیاتی بین کردهای سوریه و کردهای منطقه نینوا ایجاد کند. برای همین است که دولت ترکیه بر روی پشتیبانی از نیروهای سنی بسیج ملی «الحشد الوطني» و نیروهای پیشمرگ حساب باز کرده است. ضمن این که باید تأکید کرد اردوغان قصد دارد تا مطمئن شود، ترکیه در آینده موصل و همچنین آینده عراق نقش خواهد داشت. با توجه به ضعف دولت عراق در کنترل مناطق مختلف این کشور، ترکیه به دنبال یک منطقه تحت نفوذ خود در شمال عراق است تا از بی‌ثباتی‌هایی که از عراق به خاک این کشور سرریز می‌شود، جلوگیری کند. آنکارا می‌خواهد، بدین ترتیب از استفاده پ.ک.ک از خاک عراق در دوران خلأ پس از نابودی داعش، جلوگیری کند در همین راستا باید توجه داشت که دولت ترکیه که با مسعود بارزانی روابط حسنه ای دارد علاقه دارد تا هم‌زمان و در کنار کردها، از مهره سنی‌های افراطی هم بهره‌برد تا بتواند دولت عراق را بیشتر تحت فشار و نفوذ قرار دهد. حضور طارق الهاشمی معاون رئیس‌جمهور سابق عراق که به دلیل حمایت از گروه‌های تروریستی محکوم به اعدام شد و به ترکیه فرار کرد، یکی از ابزارهای اعمال نفوذ ترکیه بر سنی‌های افراطی عراق است. حمایت از حشد الوطني به رهبری ائیل النجیفی از دیگر مواردی است که ترکیه در دستور کار قرار داده است. برخی از تلاش ترکیه برای تشکیل یک اقلیم سنی در عراق نیز سخن گفته و حضور نظامی او در عراق را در این راستا تحلیل کرده‌اند. ترکیه در صدد است برای موازنه‌سازی در مقابل ایران که در جنوب و مرکز عراق نفوذ معناداری دارد، در نیمه شمالی عراق که سنی‌نشین و کردنشین است، اعمال نفوذ کند.

ج) نگاه ژئواکونومیکی
در این خصوص باید توجه داشت که از نظر اقتصادی موصل دارای منابع نفتی و آبی بسیاری است و همین آب باعث حاصل‌خیزی خاک این منطقه و تولیدات متنوع مواد غذایی شده است. موصل، در عراق به شهر تولیدات معروف بوده و در تولید پارچه، کتان، دامداری، غلات و نفت دارای شهرت است. همانطور که اشاره شد، از این جهت آزادسازی موصل می‌تواند برخورداری از پتانسیل‌های بالای اقتصادی و وجود منابع آبی و نفتی در موصل در کنار بسترهای مناسب کشاورزی، موجب شده تا نگاه برخی بازیگران و از جمله ترکیه به آن، دارای وجه ژئواکونومیکی هم باشد. ترکیه در سال‌های دور وقتی با انگلستان بر سر موصل مذاکره می‌کرد تا آن را تحت حاکمیت خود قرار دهد، به مساله نفت توجه زیادی داشت. چنان که پس از تعیین خط بروکسل به‌عنوان مرز بین ترکیه و عراق، بنا شد تا به مدت 25 سال، 10 درصد از حق‌الامتياز نفت موصل به ترکیه واگذار شود. اکنون نیز ترکیه همان‌گونه که نسبت به مسائل ژئواکونومیکی اقلیم کردستان و کرکوک حساس است، به این مساله در موصل نیز بها می‌دهد.

ارزیابی نهایی
به‌عنوان ارزیابی نهایی باید تأکید داشت که دولت ترکیه به واسطه حضور بدون دعوت و خودخوانده خود در عملیات بازپس‌گیری موصل که موجب افزایش تنش‌های بین بغداد آنکارا نیز شده است، در صدد آن است تا ولو با پرداخت هزینه‌های سیاسی، نظامی و حتی به بهای نقض قواعد و مقررات حقوق بین‌الملل، برنامه‌های زیاده‌خواهانه‌ای که حتی پیش از ظهور داعش در خصوص موصل داشت را از سر گیرد. کما اینکه هم‌اینک حضور داعش در منطقه و به خصوص عراق و در موصل این فرصت را در اختیار دولت ترکیه قرار داده است که با استفاده از نابسامانی‌های سیاسی امنیتی پیش‌آمده ناشی از حضور داعش در موصل و عراق بیشتر از گذشته در جهت پیشبرد و تحقق نیات و مقاصد خود در موصل با رویکردی جاه‌طلبانه که برخلاف مقررات حقوقی و بین‌المللی است گام بردارد. همچنان که اشاره شد ترکیه پیش از ظهور داعش نیز جاه‌طلبی‌هایی درباره موصل داشت و در همین راستا، کنسولگری بزرگی را در این منطقه از عراق افتتاح کرده بود. به هر حال رویکرد سیاسی برآمده از نگاه نوع‌ثمنی دولت آنکارا که اکنون با تجاوز به خاک همسایه در هم آمیخته است، دورنمای قابل‌تصور و چشم‌انداز موجود برای مناطق شمالی عراق و به ویژه موصل را پیچیده‌تر از گذشته ساخته است.